

UDK: 929Desnica, V.
94(497.5-3Dalmacija)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 27. 7. 2016.
Prihvaćeno: 17. 10. 2016.

Vladan Desnica, protiv "bezbožnog komunizma"*

NIKICA BARIĆ

Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska
nbaric@isp.hr

Prilog je nastavak autorova istraživanja jednoga segmenta biografije poznatoga književnika Vladana Desnice (1905. – 1967.). Nasuprot određenim interpretacijama koje tvrde da je Desnica tijekom Drugoga svjetskog rata bio suradnik Narodnooslobodilačkoga pokreta te da je krajem rata počeo raditi u Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske, autor smatra da je Desnica u tom razdoblju djelatno surađivao s talijanskim vlastima u anektiranoj Dalmaciji, a nakon kapitulacije Italije bio djelatnik u četničkom pokretu. Osim toga, blizak Talijanima i četnicima bio je i stric Vladana Desnice, Boško Desnica. Prelazak Boška i Vladana Desnice na stranu Narodnooslobodilačkoga pokreta krajem 1944. bio je posljedica spleta okolnosti i taktike komunističara, kojima je u tom razdoblju cilj bio privući na svoju stranu dio srpskoga stanovništva u sjevernoj Dalmaciji koji je bio vjeran monarhiji i četnicima.

Ključne riječi: Dalmacija; Drugi svjetski rat; Nezavisna Država Hrvatska; Kraljevina Italija; četnički pokret; partizanski pokret; Vladan Desnica; Boško Desnica

Ovaj je prilog nastavak mojega prethodnog istraživanja o biografiji poznatoga književnika Vladana Desnice tijekom Drugoga svjetskog rata. Nasuprot tvrdnjama da je tijekom rata bio suradnik partizana, pa je slijedom toga krajem rata počeo raditi u Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), moje je mišljenje da je on djelatno surađivao s talijanskim vlastima u anektiranoj Dalmaciji kao i da je nakon kapitulacije Italije bio djelatni suradnik četničkoga pokreta. Osim toga, djelovanje Vladana Desnice treba sagledati i povezano s djelatnostima njegovoga strica Boška Desnice i drugih osoba bliskih Vladanu Desnici, primjerice njegova dobrog prijatelja Vladimira Rismonda. U ovom ću se prilogu uglavnom usredotočiti na prikaz novih izvora o toj temi, koje ću iznijeti kronološki, a širi kontekst i objašnjenja

* Ovaj je članak nastao u sklopu projekta "Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u kontekstu pluralizma i monizma" (IP-11-2013-3481) Hrvatskoga instituta za povijest, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

koji se odnose na ovu temu mogu se naći u mojem prethodnom članku o toj temi.¹

Boško Desnica i Niko Novaković Longo traže od Talijana aneksiju sjeverne Dalmacije

U historiografiji je poznat podatak da su odvjetnik Boško Desnica i načelnik Knina, prethodno ministar u jugoslavenskoj vladi, Niko Novaković Longo 7. svibnja 1941. u ime 100 tisuća Srba sjeverne Dalmacije zatražili od Talijana da anektiraju to područje. To se dogodilo neposredno nakon sloma Kraljevine Jugoslavije i neposredno prije konačnoga određivanja granice između Italije i Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u Dalmaciji potpisivanjem Rimskih ugovora 18. svibnja 1941. godine.

U vezi s tim zanimljiv je jedan elaborat, odnosno rekonstrukcija četničkoga pokreta u Dalmaciji tijekom Drugoga svjetskog rata. Nažalost, nije mi poznato tko je autor elaborata. Nedvojbeno je izrađen nakon Drugoga svjetskog rata, za potrebe novih vlasti.² Ostaje dojam da je autor elaborata bio dobro upoznat s događajima u Dalmaciji tijekom rata kao i da su mu za pisanje elaborata na raspolaganju stajali brojni dokumenti. Moguće je da ga je napisao David Sinčić, koji je u vrijeme NDH, među ostalim, bio i njezin veliki župan u Kninu, a na kraju rata uhitile su ga jugoslavenske vlasti.

Za ovaj prilog posebno važnim smatram što se u spomenutom elaboratu citiraju dijelovi dopisa koji je talijanska Kraljevska prefektura u Splitu 10. siječnja 1942. uputila talijanskoj Vladi za Dalmaciju u Zadru. U dopisu se potvrđuje da su Boško Desnica i Novaković u svibnju 1941. uputili Talijanima zahtjev za aneksiju sjeverne Dalmacije, zatim da je u lipnju 1941. Dobroslav Jevđević u ime bosanskih Srba zatražio od talijanske vojske da se Bosna priključi Italiji kao i da je dr. Novica Kraljević u kolovozu 1941. uputio zahtjev Talijanima da anektiraju Hercegovinu.³

Osim toga, u elaboratu je posebno zanimljiva činjenica da se, uz Boška Desnicu i Niku Novakovića Longa, kao osoba koja je podupirala zahtjev da

¹ Nikica Barić, "Vladan Desnica – novi prilozi za biografiju", *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* VIII (2013), br. 15 (1)-16 (2): 9-67.

² Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 495 – Dinarska četnička oblast (dalje: DČO), inv. br. 579, I. a), Izdajnički i kapitulantski rad bivši[h] jugoslavenskih ministara i narodnih poslanika, koji su zahvaćeni petokolonaškim i rušilačkim radom, nastoje da rastrgnu d[i]jelove domovine, bace u još jači zagrljaj fašističkih okupatora.

³ Spomenuti dopis talijanske Kraljevske prefektуре u Splitu od 10. siječnja 1942., koji se odnosi na akciju Nike Novakovića Longa i Boška Desnice, u izvorniku glasi: "Nel maggio 1941 il dr. Nicolo Novaković ex ministro Jugoslavo e sindaco di Knin e l'avvocato Bosco Desnica possidente da Obrovazzo, accompagnati dal dr Carlo De Horbert, da Zara, allora commissario civile di Knin presenteranno una petizione di 100.000 Serbi ortodossi abitanti nella Dalmazia settentrionale per invocare che tutta detta zona, abitata in maggioranza da popolazione Serba ortodossa, venisse annessa all'Italia. La petizione fu consegnata personalmente al dr Bartolucci Aldo [Athos] commissario civile di Spalato l'8 magio 1941/XX."

Italija anektira sjevernu Dalmaciju dva puta spominje i ime "Vlade Desnice". Smatram utemeljenim tvrditi da se pod time mislilo na Vladana Desnicu, odnosno naglasiti da je pisac elaborata jasno istaknuo da je i Vladan Desnica, a ne samo njegov stric Boško Desnica, bio uključen u akciju srpskih predstavnika da Talijani anektiraju sjevernu Dalmaciju.

Kada je riječ o Niki Novakoviću Longu, bivšem ministru u jugoslavenskoj vladi Milana Stojadinovića, poznato je da je on nakon osnivanja Banovine Hrvatske 1939. sudjelovao u akciji da se dijelovi te nove banovine naseljeni većinskim srpskim stanovništvom izdvoje iz njezina sastava i priključe Vrbaskoj banovini, čije se sjedište nalazilo u Banjoj Luci. Na općinskim izborima 1940. Novaković Longo izabran je za načelnika Knina. Ono što je za temu ovoga priloga važno jest da jedan novi izvor pokazuje da je u akciju Novakovića Longa protiv Banovine Hrvatske bio uključen i Boško Desnica. Naime, početkom prosinca 1939. Novaković je u Kistanjama održao sastanak s većim brojem srpskih predstavnika iz različitih mjesta sjeverne Dalmacije, a među njima je bio i Boško Desnica. Prema podacima žandarmerije, okupljeni na sastanku u Kistanjama odlučili su

(...) da se povede akcija među Srbima u srezu Kninskom, Benkovačkom i Šibeničkom, da se bez obzira na dosadanju njihovu političku pripadnost udruže u jedan blok u cilju otcepljenja od Banovine Hrvatske a za pripojenje Vrbaskoj banovini.⁴

U vezi s time moglo bi se reći da zahtjev koji su Boško Desnica i Niko Novaković Longo u svibnju 1941. uputili Talijanima, u težnji da dijelovi Dalmacije naseljeni Srbima ne uđu u sastav NDH, nije bio isključivo utemeljen u strahu od ustaša, nego je imao "pretpovijest" u odbijanju da Srbi prihvate bilo kakav oblik hrvatske vlasti, što pokazuje opisana akcija za izdvajanje iz Banovine Hrvatske iako je ona bila u sastavu Kraljevine Jugoslavije.

Boško Desnica u Obrovcu

No težnje srpskih predstavnika da Talijani anektiraju sjevernu Dalmaciju nisu se u cijelosti ostvarile te je znatan dio toga područja razgraničenjem dogovorenim Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. ostao u sastavu NDH. Boško Desnica živio je u Obrovcu. To je mjesto po Rimskim ugovorima pripalo NDH. Unatoč tome, Talijani nisu dopustili da se u njemu uspostavi vlast NDH, nego je u Obrovcu zadržan talijanski civilni povjerenik Rodolfo Cettineo. U prethodnom istraživanju naveo sam brojne dokumente vlasti NDH u kojima su se njezini predstavnici žalili zbog takva stanja u Obrovcu. Njima se može dodati i dopis koji je Jakov Mastrović, ustaški povjerenik za općinu Obrovac, početkom srpnja 1941. iz Knina uputio u Zagreb obrazlažući potre-

⁴ HR-HDA – fond 1363 – Grupa XXI: Politička situacija, inv. br. 5784, Banska vlast Banovine Hrvatske, Odjeljak za državnu zaštitu, Broj: 58.398/1939.

bu da se u Obrovcu uspostavi kotarska oblast. Pritom je spomenuo i zahtjev srpskih predstavnika iz svibnja iste godine da Talijani anektiraju cijelu sjevernu Dalmaciju:

Iz nedavne crne prošlosti poznat je Obrovac kao središte velikosrpskog prodiranja i srbiziranja naših čistih hrvatskih krajeva, posebno onih pod Velebitom, jednako kao i Knina, a to potvrđuje nedavna novinska izjava kojom bivši velikosrbi Desnice, Novaković (Longo) i [Sergije] Urukalo traže u ime 100000 Srba sjeverne Dalmacije pripojenje ovih krajeva i kotareva i dalje. Kad ne bi bilo ništa drugo, samo ovo bi bilo dovoljno, da se iz Obrovca, koji [je] sada nama pripao stvori jedno središte sa sjelom kotara, kao uzvrat na nezapamćeni izazov, a posebno našem hrvatskom žiteljstvu, koje bi u ovom postupku naših vlasti našli veliku utjehu i nasladu za sve pretrpljeno kroz više decenija.⁵

No, kao što je spomenuto, Talijani tome nisu željeli udovoljiti. Zato je i Poslanstvo NDH u Rimu tijekom 1941. i 1942. talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova ulagalo žalbe zbog stanja u Obrovcu. Tako je, primjerice, poslanik NDH u Rimu sredinom studenoga 1941. u obraćanju Talijanima naglasio da Obrovac pripada NDH i da Talijani progone Hrvate u tom mjestu, a za te progone zapravo su odgovorni obrovački Srbi predvođeni Boškom Desnicom, koji je navodno izjavio da neće mirovati dok se u Obrovcu nalazi i jedan Hrvat (*Tutto questo succede dietro le suggestioni dei Serbi ivi residenti, capeggiati dal famoso Bosko Desnica, che dichiarava di non riposare finche' si trova un unico croato in Obrovac*).⁶

Brojne žalbe NDH na stanje u Obrovcu potvrđuje i talijanski dokument. Pietro Clementi, talijanski riznički stražar na službi u Obrovcu, sredinom travnja 1942. uputio je dopis Vladi za Dalmaciju u Zadru. U njemu je iznio da Rodolfo Cettineo, talijanski civilni povjerenik u Obrovcu, uvijek postupa u korist Srba, a protiv Hrvata. To koriste Cettineovi "nerazdvojni prijatelji" među obrovačkim Srbima. Među njima je na prvom mjestu spomenut odvjetnik Boško Desnica, koga je Clementi opisao kao spletkara i profitera (*figura di intrigante e di profittatore*), zatim braća Uroš i Vaso Miljuš te neki drugi. Spomenuti Srbi neprestano su u Cettineovu društvu, priređuju zajedničke zabave i gozbe, u kojima sudjeluju i drugi talijanski predstavnici u Obrovcu. Među ostalim, jedno takvo okupljanje održano je i u kući Boška Desnice. Također je spomenuto da je za prethodni Božić zapovjednik talijanskih karabinjera u Obrovcu pozvao na ručak u vojarnu karabinjera Boška Desnicu i braću Miljuš, pri čemu je Desnica sjedio na čelu stola, a podređeni karabinjeri morali su ručati u kuhinji.⁷

⁵ HR-HDA – fond 223 – Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, Broj: 15.685/1941., Pr.

⁶ HR – Državni arhiv u Splitu, Split (dalje: DAST) – fond 30 – Vlada za Dalmaciju (dalje: VD), kut. 2, Governo della Dalmazia, Oggetto: Comune di Obrovazzo, confine tra l'Italia e la Croazia.

⁷ HR-DAST-30-VD, kut. 19, Governo della Dalmazia, Oggetto: Obrovazzo, Malcontento tra ufficiali e autorità.

Nakon što je Vlada za Dalmaciju zaprimila tu prijavu, ona je upućena zardarskoj prefekturi na provjeru. Prefektura je u studenom 1942. dostavila izvješće u kojem su podaci iz prijave ocijenjeni neistinitima. Navedeno je da Cettineo korektno obavlja dužnost civilnoga povjerenika u Obrovcu. U tom je mjestu pravoslavno stanovništvo većinsko, a katoličko manjinsko. Mjesni katolici vode djelatnu "hrvatsku promidžbu" koja je usmjerena protiv Italije. Nasuprot tome, zbog straha da bi Obrovac mogao doći pod vlast NDH, pravoslavci poštuju talijansku vlast. Osim toga, u moralnom i političkom pogledu ništa se ne može zamjeriti Cettineu, koji je sudjelovao u fašističkom "Maršu na Rim" i uvijek bio uvjereni fašist. Cettineova veza s Boškom Desnicom objašnjena je činjenicom da su oni stari prijatelji još iz studentskih dana, nakon čega i njihove obitelji održavaju srdačne odnose.⁸

Vladan Desnica u talijanskoj Vladi za Dalmaciju

U međuvremenu je Vladan Desnica iz Splita, gdje je službovao do rata, premješten u Pravosudni ured Vlade za Dalmaciju u Zadru. Vlasti NDH smatrale su da upravo Vladan Desnica igra važnu ulogu u održavanju veza sa srpskim predstavnicima u Obrovcu kao i da njegov utjecaj na Talijane šteti probojima NDH u dijelu Dalmacije koji je ostao u njezinu sastavu. Zato je tijekom 1942. David Sinčić, veliki župan u Kninu, zahtijevao da Vladan Desnica i Vladimir Galzigna (Galzinja) budu uklonjeni iz Vlade za Dalmaciju u Zadru.⁹

Nesumnjivo bi i u vezi s time bio potreban kvalitetniji uvid u talijanske izvore koji bi razjasnili ulogu koju je Vladan Desnica imao dok je radio u Vladi za Dalmaciju. No dokumenti koje sam u međuvremenu pronašao pokazuju da je Vladan Desnica po svoj prilici za Talijane prevodio partizanske dokumente koje su talijanske snage zarobile tijekom svojih operacija protiv partizana u Dalmaciji.¹⁰ Možda je prevođenje takvih dokumenata bio samo tehnički posao koji je Vladan Desnica morao obavljati za potrebe talijanskih vlasti. No možda je prevođenje zarobljenih partizanskih dokumenata, koji su u obavještajnom smislu nesumnjivo bili važni, i naznaka talijanskoga povjerenja u Vladana Desnicu kao i njegove spremnosti da na opisan način pomogne suzbijanje partizana. U svakom slučaju, odgovor na ta pitanja mogao bi dati samo bolji uvid u dokumente talijanske Vlade za Dalmaciju.

Također smatram bitnim upozoriti na to da su u Zadru u isto vrijeme radile osobe povezane s Vladanom Desnicom. Krajem 1942. guverner Dalmacije odre-

⁸ *Isto.*

⁹ Primjerice vidi: HR-HDA – fond 1450 – Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku (dalje: Zbirka mikrofilmova iz inozemnih arhiva), svitak D-201, snimke 990-993, Comando 2^a armata, Ufficio affari civili, No. 4546/AC/O/CV.

¹⁰ Vidi: HR-DAST-30-VD, kut. 27, gdje se nalaze različiti partizanski dokumenti koje su Talijani zaplijenili, prijevod tih dokumenata na talijanski jezik kao i papir na kojem je kao prevoditelj naveden "Avv. Desnica".

dio je da radijska stanica Zadar započne emitiranje emisija na srpsko-hrvatskom jeziku. Sadržaj tih emisija, koje su se zvale *Mezz'Ora Radiofonica dell'Operaio*, s talijanskoga na srpsko-hrvatski prevodio je Vladimir Rismondo, bliski prijatelj Vladana Desnice. U siječnju 1943. Vlada za Dalmaciju isplatila je Rismondu honorar od 750 lira za prijevod sadržaja petnaest emitiranih emisija.¹¹

Rismondo je također honorarno radio za potrebe talijanskoga Specijalnog suda za Dalmaciju. Taj je sud osnovan odredbom Benita Mussolinija od 24. listopada 1941. i trebao je suditi optuženima za različite protudržavne djelatnosti na području anektirane Dalmacije. Nakon osnivanja sud je znatnim dijelom sudio komunistima, odnosno pripadnicima i suradnicima partizanskoga pokreta, od kojih su mnogi osuđeni na kazne smrti ili dugogodišnje robije.¹² Pravobranitelj Specijalnoga suda za Dalmaciju, pukovnik A. Inglese, sredinom siječnja 1943. uputio je dopis Vladi za Dalmaciju. Naveo je da je Rismondo za potrebe Specijalnoga suda prevodio spise u vezi s procesima koje je taj sud naslijedio od Kraljevine Jugoslavije. Rismondo je taj posao radio oko tri mjeseca, svaki dan po dva do tri sata. Pukovnik Inglese, izričući zadovoljstvo kvalitetom obavljena posla, predložio je da se Rismondu za prijevode isplati honorar u iznosu od 1.500 lira.¹³

Treba se vratiti i na Vladimira Galzinju. Kao što je rečeno, veliki župan Sinčić zahtijevao je tijekom 1942. da se iz talijanske Vlade za Dalmaciju, uz Vladana Desnicu, ukloni i Galzinju. Nesumnjivo su predstavnici NDH bili dobro obaviješteni, budući da dopis četničke Komande Šibenika iz kolovoza 1943. pokazuje da je upravo Galzinja, putujući brodom iz Šibenika u Zadar, trebao jedan strogo povjerljivi dopis četničke Komande Šibenik prenijeti četničkom predstavniku u Zadru.¹⁴

Još neki talijanski dokumenti – neizravno – pokazuju razinu zaštite koju su talijanske vlasti bile spremne osigurati za Vladana Desnicu, što, po mojem mišljenju, pokazuje njegovu dobru "uklopljenost", odnosno "korisnost" za sustav talijanske vlasti u anektiranoj Dalmaciji.

Dana 15. siječnja 1942. provaljeno je u Kulu Jankovića, koja je bila u posjedu Vladana Desnice. Provalnici, od kojih je jedan imao pušku, ukrali su 350 kilograma žita i ječma. Taj je događaj evidentirala zadarska prefektura, a talijanske vlasti uhitile su nekoliko osoba koje su smatrane sumnjivima zbog mogućega sudjelovanja u provali.¹⁵ Zanimljiv je i dopis koji je zadarska prefek-

¹¹ HR-DAST-30-VD, kut. 31, Governo della Dalmazia, N. di Prot. ST. Pr. 672., prijepis.

¹² Za Mussolinijevu odredbu o osnutku toga suda vidi: *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata*, knj. 1: 1941. godina (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1981), dok. br. 308. Za osnovne podatke o istom sudu vidi: *Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda* (Beograd: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 1946), 33-36.

¹³ HR-DAST-30-VD, kut. 31, Procura del Re Imperatore presso il Tribunale Speciale della Dalmazia, N. 16/Ris. prot., prijepis.

¹⁴ HR-HDA-1450 – Zbirka mikrofilmova iz inozemnih arhiva, svitak D-2789, snimke 276-277, Jugoslavenska vojska u Otadžbini, Komanda Šibenik, Str. pov. Ob. br. 3/1943.

¹⁵ HR-HDA – fond 1210 – Zbirka dokumenata ustanova i postrojbi talijanske vojske, inv. br.

tura krajem srpnja 1942. uputila Vladi za Dalmaciju. U njemu stoji da su poduzete mjere da se iz Zadra odstrane brojni državljani bivše Jugoslavije koji su se u taj grad doselili nakon sloma Jugoslavije u travnju 1941. godine. Zaključeno je da te osobe, koje i dalje upotrebljavaju hrvatski jezik, štete talijanstvu Zadra i zato su vraćene u mjesta iz kojih su se doselile u Zadar. No ta se odredba nije odnosila na osobe koje su preuzete u talijansku državnu ili drugu službu. Na popisu tih osoba kao zaposleni u Vladi za Dalmaciju nalaze se *Desnica Adv. Vladimiro* i *Rismondo Prof. Vladimiro*.¹⁶

Kao što sam rekao, samo bolji uvid u talijanske izvore, točnije u dokumente talijanskih vlasti u anektiranoj Dalmaciji, moći će dati konačne odgovore o ulozi koju je u njoj imao Vladan Desnica.

Vladan Desnica u II. dalmatinskom četničkom korpusu

Kapitulacijom Kraljevine Italije u rujnu 1943. u Dalmaciji nastupa novi odnos vojnih i političkih čimbenika. Njemačka vojska ušla je u Zadar, a partizani su iskoristili talijanski slom za jačanje svoje aktivnosti u zadarskom zaleđu. No i četnici su dobili mogućnost ojačati svoj položaj na bivšem anektiranom području sjeverne Dalmacije. U tom je razdoblju Vladan Desnica napustio Zadar, koji je ubrzo nakon talijanske kapitulacije postao meta razornih zračnih napada zapadnih Saveznika. Vladan Desnica boravio je na svojem imanju u Kuli Jankovića.

U vezi s tim razdobljem zanimljiva je izjava partizanskoga poručnika Marka Vlajčevića. Postrojbe NDH zarobile su Vlajčevića u travnju 1944., nakon čega je ispitan. Tijekom ispitivanja Vlajčević je izjavio da se krajem 1943. našao na dužnosti komandanta I. bataljuna Zadarskoga partizanskog odreda. Kada je četnička posada napustila Smilčić, Vlajčević je 18. prosinca 1943. poveo jedan vod partizana da unište četničke objekte u tom selu. No zbog određenih razloga nije mogao izvesti planiranu akciju:

Međutim odustao sam od akcije i povratio se u pravcu Islam Latinski gdje sam u Jankovića kuli ostavio taj vod u predstraži i ja sam pozvan kod Desnice u njegovu kuću gdje sam nešto pojeo i popio čašu vina. Kad je isti mislio da sam se napio počeo me moliti da ne puštam u njegove dvore vojsku jer da ne postoji nikakva opasnost iz Islama Grčkog već rađe da se osigura u pravcu Poličnika, odakle mi prijete opasnost. Značajan pogled popa Trivića i njega dalo mi je naslutiti da sve nije u redu. Taj vod zadržao sam u njegovoj kuli i krenuo sam za štab u Islam Latinski. Odmah sam išao spavati i nakon jednog sata dojuri moja patrola i izvještava da su četnici upali u Jankovića dvor.¹⁷

2517, R. Prefettura di Zara, Divisione Gab., No. di prot. 2123, 20 gennaio 1942-XX, Oggetto: Relazione sulla situazione politica dal 10 al 20 gennaio.

¹⁶ HR-DAST-30-VD, kut. 19, Governo della Dalmazia, 33150/1942.

¹⁷ HR – Državni arhiv u Zadru, Zadar – fond 136 – Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Zadar, 4. 1., Broj: Z. 393/1945.

Iz navedene izjave proizlazi da je Vladan Desnica pokušao zavarati Vlačevića ne bi li olakšao napad četnika na partizane. Navedeno dovodi u pitanje poslijeratne izjave Vladana Desnice da je od 1942. surađivao s Narodnooslobodilačkim pokretom (NOP). Osim toga, u Vlačevićevoj izjavi spomenut je i svećenik "Trivić" u društvu Vladana Desnice. Očito je to ime u Vlačevićevoj izjavi bilo pogrešno navedeno. Zapravo je bila riječ o pravoslavnom svećeniku Nikoli Trišiću, parohu u Islamu Grčkom. Tijekom 1944. Trišić će djelatno sudjelovati u četničkoj organizaciji.¹⁸

Do početka 1944. njemačka vojska suzbila je partizane u sjevernoj Dalmaciji, a u istom razdoblju na tom području osnovan je novi II. dalmatinski četnički korpus Dinarske četničke oblasti. U prethodnom istraživanju našao sam naredbu komandanta toga korpusa od 25. lipnja 1944., kojom je advokat Vladan Desnica određen za pravnoga referenta četničke Zadarske brigade i Četničke brigade "Stojan Janković". Komandant II. dalmatinskoga četničkog korpusa izdao je 21. srpnja 1944. i ovu naredbu:

Pošto se izdaje zvanični list II. Dalmatinskog Korpusa, to sve članke i pesmice te slike dostavljati Brigadnim Nacionalnim Poverenicima koji će ih prosljediti uredniku lista O.[cu] Dušanu Raškoviću u Benkovačko selo. Potrebno je da na ovome listu sarajuju sva nacionalna inteligencija, četnici i omladina.¹⁹

Rezultat tih napora bio je prvi broj *Jadranskoga glasnika*, koji se pojavio početkom rujna 1944. godine.²⁰ Uvodni članak u listu nosio je naslov "Stojan Janković i Kotarska epopeja". Kao autor članka potpisan je "V. Desnica". I po potpisu autora i po sadržaju članka, koji govori o Stojanu Jankoviću, slavnom pretku obitelji Desnica, smatram da je njegov autor Vladan Desnica. Članak u cijelosti donosim kao prilog na kraju ovoga članka.

U vezi s tim člankom zanimljiva je jedna pojedinost. Na početku članka citirano je nekoliko stihova srpskoga pjesnika Vojislava Ilića (Beograd, 1862. – 1894.). Riječ je o stihovima iz Ilićeve pjesme "Na grobu vojvode Dojčina u Solunu".²¹ Ono što je zanimljivo jest činjenica da je Vladan Desnica još 1935. u

¹⁸ Štab Četničke brigade "Stojan Janković" sastavio je sredinom srpnja 1944. popis svećenika srpske pravoslavne vjere na području te brigade, gdje su navedeni osnovni podaci o Trišiću (vidi: HR-HDA-495-DČO, 132-47, "Podaci o sveštenicima"). Trišić je krajem lipnja 1944. imenovan predsjednikom Suda dobrih ljudi pri Četničkoj brigadi "Stojan Janković". Taj se sud trebao baviti rješavanjem civilnih sporova koji nisu imali veze s vojnim pitanjima (vidi: HR-HDA-495-DČO, 132-14, Naredba Pov. Br. 3 Komandanta II Dalmatinskog korpusa za dan 22. juna 1944 godine).

¹⁹ HR-HDA-495-DČO, 132-45/I, Naredba Br. 6 Komandanta II. Dalmatinskog korpusa za 21. jula 1944. god.

²⁰ HR-HDA-1450 – Zbirka mikrofilmova iz inozemnih arhiva, svitak D-2792, snimke 360-389, *Jadranski glasnik*, God I., 1 septembar – 1944. g., br. 1.

²¹ Stihovi Ilićeve pjesme citirani u članku u *Jadranskom glasniku* dijelom se razlikuju od izvornoga teksta. Za usporedbu ću najprije citirati izvorne Ilićeve stihove, a zatim način na koji su citirani u uvodu članka u *Jadranskom glasniku*. Pritom su razlike obilježene podebljanim slovima. Izvorni Ilićevi stihovi glase: *Od kapija tvrdih Vindobone grada, / Do obala cvetnih gde proleće vlada, / Grob do groba leži i svedoči javno, / Da ginusmo slavno. / Pa i ovaj spomen, gde zamišljen stojim, / Jeste nemi svedok o viteškoj sili... / Međe carstva svoga grobnicama svojim / Mi*

jednom tekstu dao opširniju ocjenu pjesništva Vojislava Ilića.²² Dakle, Vladan Desnica nesumnjivo je bio dobar poznavatelj Ilića i njegova pjesničkoga djela, pa smatram da je citiranje dijela Ilićeve pjesme na početku navedenoga članka dodatni dokaz da je autor članka upravo Vladan Desnica.

Vladan i Boško Desnica – prelazak na stranu ratnih pobjednika

U prethodnom sam istraživanju, uglavnom na temelju dokumenata zadarskoga Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (KPH), pokušao objasniti kako je tijekom druge polovine 1944. došlo do prelaska Boška i Vladana Desnice na stranu partizana. Moje je stajalište bilo da je komunistima u Dalmaciji u kasno ljeto i ranu jesen 1944. bilo važno na svoju stranu privući osobe koje prethodno nisu bile povezane s NOP-om, štoviše bile su i njegovi protivnici. Ipak je takve osobe, predratne građanske političare, trebalo privući na stranu komunista jer su one imale ugled i utjecaj među stanovništvom. Uvođenjem takvih osoba u tijela Jedinствene narodnooslobodilačke fronte (JNOF) komunisti su ih namjeravali iskoristiti kao prividne predstavnike novih vlasti i tako suzbiti nezadovoljstvo i otpor među dijelovima stanovništva koji nisu bili naklonjeni komunistima. Na taj su način komunisti i Boška Desnicu upotrijebili i instalirali ga kao člana Okružnoga JNOF-a za Zadar.

Također sam u prethodnom istraživanju iznio pretpostavku da je prelazak Boška i Vladana Desnice na stranu partizana pomogao ili/i olakšao i Dušan Brkić, član Centralnoga komiteta KPH. Naime, Brkić je bio rođen u Obrovcu, pa je nesumnjivo poznao obitelj Desnica.

Dokumenti Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju koje sam u međuvremenu pregledao dodatno potvrđuju moje pretpostavke. Na otoku Visu održan je krajem svibnja 1944. sastanak Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju, kojem je prisustvovao Dušan Brkić kao predstavnik Centralnoga komiteta KPH. Tom je prilikom Brkić zaključio da su hrvatske mase u Dalmaciji na strani NOP-a:

smo beležili. U Jadranskom glasniku citirani su ovako: Od kapija tvrdih Vindobone grada / Do obala cvetnih gdje proleće vlada / Grob do groba leži i svedoči javno / Da ginusmo slavno / Pa i ovaj humak gdje popružen stojim / jeste meni svedok o viteškoj sili / Međe carstva našeg mi smo beležili / grobnicama svojim.

²² Vladan Desnica u jednom je tekstu 1935. o pjesničkom izričaju Vojislava Ilića napisao: "U našoj modernijoj poeziji postoji jedan opći pjesnički jezik: jezik koji je osnovao Vojislav Ilić. Ma koliko da se je kasnije proširivao i razvijao, taj je jezik u svojoj suštini i po svom karakteru ostao onaj isti: svečan i miran, široko patetičan, hladno retoričan i dekorativan; pastozan, narativan, ravan; nedinamičan, skladan i blagoglasan. Stvaranje tog jezika predstavlja možda jednu od jakih Vojislavljevih zasluga za koju mu još nije odana puna hvala. Već u prvoj svojoj pojavi, kod samog Vojislava, taj je jezik neobično razvijen i bogat, a s čisto jezičnog gledišta dobar i književan, bolji i književniji nego što su bili jezici ranijih pjesnika. I rusizmi i arhaizmi u njemu su lijepo usklađeni i korisni. Sam po sebi, on je otvorio mnoge nove mogućnosti i, gotovo odjedanput, dao sobom jedno podobno i dovoljno bogato sredstvo za izražavanje koja s bez njega i prije njega bila nemoguća." Dušan Marinković, prir., *Hotimično iskustvo. Diskurzivna proza Vladana Desnice*, knj. prva (Zagreb: VBZ; SKD "Prosvjeta", 2005), 35.

U pitanju rada sa hrvatskim masama ne bi imao što da vam kažem, jer pravilno postavljate. Međutim potrebno je da posvetite veću pažnju Srbima. I vojnički i politički više djelovati među Srbima. Iskorištavati više uglednije Srbe. Isto tako Agitprop i prop[agandni] odjel treba da više iskorištavaju elemente iz srpske prošlosti i tradicije (gusle, narodne pjesme itd.).²³

Brkić je u lipnju 1944. prisustvovao sastanku Okružnoga komiteta KPH za Knin, gdje su dodatno razrađeni načini djelovanja prema srpskom stanovništvu. Tom je prilikom iznesen zaključak da je srpsko stanovništvo na području Knina i dalje vjerno četnicima. Među ostalim, četnici imaju utjecaja jer se narodu obraćaju jednostavnim narodnim jezikom, pri čemu se pozivaju na srpstvo, srpske svetinje i na kralja Petra II. Karađorđevića, koji je među narodom i dalje omiljen. Nakon toga je rečeno kako komunisti moraju djelovati da bi pridobili srpsko stanovništvo:

(...) srpski narod još uvijek nasjeda četničkim lažima i ne ostavlja četništvo. Tek kad narodu njegovi ljudi, "četnički" ljudi kažu da je četništvo na pogrešnom putu onda će on vjerovati. Tek kad Srbinu Srbin govori onda on smatra da je istina. Kad mu se piše ćirilicom, onda čita. (...) Prema savjetu druga Duška Brkića mi ćemo ovog puta po starom narodnom običaju proslaviti Vidovdan. Oživljavanjem tih viteških tradicija mase treba da osjete kako smo mi, a ne četnici na putu kosovskih junaka.²⁴

Početkom kolovoza 1944. Okružni komitet KPH za Šibenik predložio je da se u vezi s "uvlačenjem" uglednijih Srba u JNOF formira jedan centar koji bi spomenuti rad koordinirao na cijelom području sjeverne Dalmacije, odnosno na području okružnih komiteta KPH za Knin, Šibenik i Zadar.²⁵

Kao što je spomenuto, sredinom lipnja 1944. na sastanku Okružnoga komiteta KPH za Knin, kojem je prisustvovao i Dušan Brkić, zaključeno je da četnički utjecaj treba razbijati upravo uz pomoć četnički orijentiranih osoba. Do kolovoza iste godine kninski komunisti radili su na tome da s "okupiranoga područja" energičnije "izvuku" uglednije osobe koje je trebalo postaviti u odbore JNOF-a. Pritom su računali i na one koji su, "neki milom a neki silom", surađivali s neprijateljem. Tako je i četnički vojvoda Vlado Novaković "obećao" da će prijeći na stranu partizana, te je i njega trebalo uključiti u JNOF.²⁶ Inače, Vlado Novaković bio je, prema nekim izvorima brat, a prema drugima

²³ HR-HDA – fond 1222 – Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju (dalje: OKKPHD), KP-296-635, Zapisnik sastanka Obl. komiteta K.P.H. za Dalmaciju povodom odlaska druga Dušana Brkića (CKKPH) održanog 29. V. 1944 u Žena Glava (Vis).

²⁴ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-296/669, Okružni komitet KPH za Knin, 18 juna 1944 g., Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju.

²⁵ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-296/745, Okružni Komitet KPH Šibenik, Drugu Marku, članu Oblasnog Komiteta, 5/VIII - 1944.

²⁶ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-296/761, Okružni komitet KPH za Knin, 16 augusta 1944 godine. Oblasnom Komitetu KPH za Dalmaciju.

stric dr. Nike Novakovića Longa, čija je povezanost s Boškom Desnicom objašnjena u prethodnom dijelu ovoga članka.²⁷

Slično kao na području Knina komunisti su djelovali i na području Šibenika. Tako je Okružni komitet KPH za Šibenik krajem rujna 1944. obavijestio Oblasni komitet KPH za Dalmaciju da je na otok Vis upućen bivši ministar dr. Nikola Subotić, koji je trebao ući u Izvršni odbor Okružnoga JNOF-a za Šibenik. Budući da je Subotić prethodno surađivao s četnicima, njegov odlazak u partizane imao je među Srbima i jugoslavenskim nacionalistima u Skradinu i Šibeniku snažan odjek, a i četnici su bili iznenađeni time što je Subotić prišao partizanima. No, kako su izjavili šibenski komunisti, Subotić se pri odlasku za Vis držao "dosta pasivno i nije htio da daje izjave".²⁸

Prema sjećanjima jednoga sudionika tih događaja, ugledniji Srbi koje su komunisti odredili za članove JNOF-a, među kojima su bili Nikola Subotić i Boško Desnica, bili su rezervirani prema svojem "pristupanju" partizanima. Navodno je Subotić predstavnicima Komunističke partije izjavio da je prije rata bio biran i za zastupnika u jugoslavenskoj skupštini, odnosno za senatora i ministra. No nije mu bilo jasno kako se našao na strani partizana:

Ne znam u ime koga sam ovdje doveden, nije mi jasno kakvo se to mišljenje traži od mene, i kome ovo treba...²⁹

U međuvremenu su partizani krajem 1944. u cijelosti ovladali Dalmacijom, iz koje se povukla njemačka vojska. I dok je komunistima u razdoblju preuzimanja vlasti nad tim područjem bilo potrebno "iskorištavati" i "izvlačiti" ugledne promonarhističke, odnosno pročetničke Srbe, nakon što su ovladali Dalmacijom takve su osobe za komuniste bile sve veći problem. Tako je na sastanku Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju održanom sredinom studenoga 1944. u Splitu, među ostalim, rečeno:

Dr. Subotić, bivši ministar, sa jednom malom grupicom Srba iz Sjeverne Dalmacije prišao je JNOFu, ali se moglo konstatovati da se oni nisu odrekli svojih velikosrpskih koncepcija.³⁰

²⁷ Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*. (Zagreb: Globus, 1986), 33.; Vladimir Cerovac, *Nastanak četničkog pokreta u severnoj Dalmaciji* (Knin-Beograd: SKD "Zora", 2006), 107.

²⁸ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-297/813, Okružni komitet KPH Šibenik, Oblasnom Komitetu KPH za Dalmaciju, 25/IX-1944. g.; KP-297/814, Okružni komitet KPH Šibenik, Dragi družje Baja, 25/IX-1944. O Subotićevoj prethodnoj suradnji s četnicima vidi: HR-HDA – fond 1491 – Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku (dalje: OZNA), 11.62.01.025-026, Obavještajni izvještaj Sjeverne Dalmacije, Vrlika, 9 siječnja 1943.

²⁹ Simo Š. Dubajić, *Život, greh i kajanje. Ispovedna autobiografska hronika*, knj. I: *Od Kistanja do Kočevskog roga* (Bad Vilbel; Beograd: Nidda Verlag GmbH; Vesti, 2006), 261-262.

³⁰ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-297/906, Zapisnik sa sastanka Obl. Komiteta KPH za Dalmaciju održanog 12 i 13 XI. 1944 god. u Splitu.

Također je spomenuto da se na oblasnoj konferenciji JNOF-a za Dalmaciju pokazalo da su srpski intelektualci slabije sudjelovali u Narodnooslobodilačkoj borbi nego hrvatski, pri čemu je ponovljeno da Srbi, "stari političari", uključeni u JNOF i dalje imaju velikosrpska stajališta. Na temelju navedenog moglo se zaključiti:

Sada, po oslobođenju, moramo opreznije mjeriti tko ulazi, zašto ulazi u JNOF.³¹

Kritički čitatelj možda će primijetiti da se prethodno navedeno ne odnosi izravno na Boška Desnicu i da on možda ne pripada monarhističko-četničkim elementima koji su "iskorišteni" i "uvučeni" u JNOF zbog trenutačnih potreba komunista. No jedan izvještaj Odjeljenja zaštite naroda (OZNA) s kraja prosinca 1944. ne ostavlja sumnje da je mnogima, nakon svega, bilo čudno kako je moguće da se Boško Desnica nađe na strani NOP-a kada se uzme u obzir da je u svibnju 1941. zahtijevao od Talijana aneksiju sjeverne Dalmacije, a poslije bio u društvu istaknutih četnika. Naime, u tom izvještaju OZNA-e stoji:

Također se jednako nezgodno odrazuje pojava da je doktor Boško Desnica, koji je poznat u širim slojevima kao ličnost koja je dala svoj potpis za pripojenje Dalmacije fašističkoj Italiji u ime Srpskog naroda Dalmacije, u čijoj se kući izvjesila prva slika Musolinija kao i Talijanska zastava i kojem se kćer udala za okupatorskog oficira te koji se docnije družio sa poznatim četnicima Vasom Miljušom i Duškom Desnicom, postavljen na odgovorno mjesto kod partizana.³²

Koliko je u konkretnom slučaju prelaska Boška i Vladana Desnice na stranu partizana bio angažiran Dušan Brkić svakako bi trebalo dodatno istražiti. No u prethodnom istraživanju pokazao sam da nema sumnje da je Brkić osobno intervenirao da bi pravoslavni svećenik Dušan Rašković, inače u ovom prilogu spomenut kao urednik četničkoga lista *Jadranski glasnik*, u kojem je objavljen i članak Vladana Desnice, bio iz Dalmacije upućen u Klub srpskih vijećnika ZAVNOH-a. To je izazvalo nezadovoljstvo onih koji su smatrali da Rašković kao četnički element treba biti strijeljan. I na sastanku Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju koji je sredinom studenoga 1944. održan u Splitu spomenuto je:

Među pristašama NOB u benkovačkom kotaru izazvalo je negodovanje odlazak popa Raškovića u ZAVNOH i njegovo pisanje u [organu Srpskoga kluba vijećnika ZAVNOH-a] "Srpskoj Riječi". Za popa Raškovića se zna da je bio četnik, da je bio član četničkog odbora, da je javno držao zborove protiv NOB i uređivao četnički list. On je zaslužio da dođe pred narodni sud.³³

³¹ *Isto*.

³² HR-HDA-1491-OZNA, 11.77.01.042-047 [Opunomoćstvo Otsjeka zaštite naroda /OZN-e/ Zadarskog područja] Izvještaj Br. I od 31-XII-44 g.

³³ HR-HDA-1222-OKKPHD, KP-297/906, Zapisnik sa sastanka Obl. Komiteta KPH za Dalmaciju održanog 12 i 13 XI. 1944 god. u Splitu.

Isto je tako OZNA krajem prosinca 1944. u vezi sa stanjem na području Obrovca, među ostalim, spomenula:

U Obrovcu nezgodno se izrazila odluka o odašiljanju 70-orice četnika u redove NOV među kojima ima istaknutih organizatora i narodnih neprijatelja kao Petar Miljuš učitelj iz Obrovca (...).³⁴

U vezi s time zanimljiv je dopis koji je Petar Miljuš iz Obrovca sredinom 1994., u vezi s jednim svojim zahtjevom, uputio Vladi Republike Srpske Krajine u Kninu. U dopisu je, među ostalim, iznio da je bio učitelj i da je umirovljen 1970., a zatim je opisao svoju prethodnu biografiju:

Bio sam u četničkom pokretu i kažnjen kao narodni neprijatelj kaznom smrt streljanjem. Pošto je onda bio ministar pravosuđa [Narodne Republike Hrvatske] Duško Brkić rodom iz Obrovca on me je pomilovao i bio sam u zatvoru dvije godine (...).³⁵

Uostalom, kada je Vladan Desnica 1950. objavio roman *Zimsko ljetovanje*, bilo je optužbi da je to djelo "pročetničko". Dušan Brkić tada je navodno intervenirao u zaštitu Vladana Desnice izjavljujući da ga se "progoni kao Srbina". Sve će to imati posljedica za Brkića, koji je u istom razdoblju optužen kao informbiroovac.³⁶

Vladan Desnica u Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske

Nakon rata Vladan Desnica će tvrditi da ga je Oblasni narodnooslobodilački odbor Zadar u kolovozu 1944. uputio u Financijski odjel ZAVNOH-a, gdje je ostao do kraja rata.

No što nam govore pouzdani izvori? U jednom dopisu Financijskoga odjela ZAVNOH-a od 9. siječnja 1945. navedena su imena svih osoba zaposlenih u tom odjelu. Ali među petnaest imena ne spominje se Vladan Desnica.³⁷ Nedugo potom, 26. siječnja 1945., Odjel unutrašnjih poslova ZAVNOH-a uputio je okružnicu svim drugim odjelima ZAVNOH-a. Po primitku okružnice, Financijski odjel ZAVNOH-a uputio ju je na znanje svim svojim namještenicima, koji su primanje okružnice na znanje trebali potvrditi potpisom. Među namje-

³⁴ HR-HDA-1491-OZNA, 11.77.01.042-047 [Opunomoćstvo Otsjeka zaštite naroda /OZN-e/ Zadarskog područja] Izvještaj Br. I od 31-XII-44 g.

³⁵ Hrvatski informativni centar, Zagreb, A-161/015, Republika Srpska Krajina, Sekretarijat Vlade, Broj: 06-5-645/1994. god., Knin, 06. 07. 1994. god.

³⁶ Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945. – 1950.* (Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003), 235.

³⁷ HR-HDA – fond 207 – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH), ZAVNOH-I, 4.2835, Odjel financija, Broj: sl. 9. januara 1945 g. Dokument sam pregledao na mikrofilmu, na svitku Z-2703.

štenicima koji su 29. siječnja 1945. potvrdili da su okružnicu primili na znanje nalazi se i potpis "Desnica".³⁸ Na temelju toga može se zaključiti da je Vladan Desnica počeo raditi u Financijskom odjelu ZAVNOH-a sredinom ili tijekom druge polovine siječnja 1945. godine.³⁹

Ako je Vladan Desnica nakon rata tvrdio da je u ZAVNOH upućen u kolovozu 1944., a na temelju navedenih izvora veoma je vjerojatno da je u ZAVNOH-u počeo raditi tek u siječnju 1945., nedugo nakon što se to tijelo preselilo u Šibenik, postavlja se pitanje gdje se Vladan Desnica nalazio i što je radio od kolovoza 1944. do siječnja 1945., posebno ako se uzme u obzir da je početkom rujna 1944. u četničkom listu *Jadranski glasnik* objavljen njegov članak. Odnosno, je li Vladan Desnica prešao na stranu partizana ili su ga partizani možda i zarobili kada su ovladali benkovačkim područjem, da bi zatim, budući da je njegov stric već "upotrijebljen" za popunjavanje JNOF-a, nakon određenoga vremena bio dodijeljen na rad u ZAVNOH? To svakako nameće zanimljivo pitanje koje bi trebalo dodatno istražiti.

Sredinom travnja 1945. Šibenik je posjetio Berislav Angjelinović. On je bio brat Grge Angjelinovića, koji je, među ostalim, bio urednik *Narodnoga lista*, koji je u Splitu počeo izlaziti 1939. godine. *Narodni list* okupljao je političare iz Jugoslavenske nacionalne stranke, među kojima i Uroša Desnicu, oca Vladana Desnice. Tijekom rata je Berislav Angjelinović kraće vrijeme bio i ministar u kraljevskoj jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu. Početkom 1945. Angjelinović se u Italiji stavio na raspolaganje partizanima.⁴⁰ Nedugo nakon što se iz Italije vratio u Dalmaciju, Angjelinović je posjetio Šibenik. No OZNA ga je pratila i ustanovila da je tijekom posjeta Šibeniku u njegovu društvu bio Nikola Štrkalj. Angjelinović i Štrkalj susreli su u šetnji Šibenikom na Poljani Simu Matavulja i Vladana Desnicu, s kojima se Angjelinović nekoliko minuta zadržao u "najsrdačnijem razgovoru".⁴¹

Kada je riječ o Simi Matavulju, s kojim je u društvu bio Vladan Desnica, treba napomenuti da su ga komunisti još početkom 1943. svrstali u skupinu "narodnih izdajica", odnosno "četničkih organizatora" i "talijanskih špijuna" u Šibeniku.⁴²

³⁸ HR-HDA-207-ZAVNOH, ZAVNOH-I, 4.2839, Odjel financija, Dana 29. I. 1945. Dokument sam pregledao na mikrofilmu, na svitku Z-2703.

³⁹ Također sam pronašao dopis Financijskoga odjela ZAVNOH-a iz sredine ožujka 1945. kojim se Vladan Desnica upućuje na liječnički pregled. Dopis je upućen dr. Kandijašu iz Šibenika i u njemu stoji: "Molimo Vas da pregledate druga Desnicu Vladana koji je zaposlen u ovom Povjereništvu i da mu prema svome liječničkom nalazu prepisete potreban lijek, odnosno da ga uputite okulisti." HR-HDA-207-ZAVNOH, ZAVNOH-I, 4.2786, Povjereništvo financija, Ek. Broj: 93/45, dne 18. III. 1945. Dokument sam pregledao na mikrofilmu, na svitku Z-2702.

⁴⁰ Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943. Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj* (Zagreb: Globus, 1985), 317-328. O pokretanju splitskoga *Narodnog lista* krajem 1939. vidi: HR-HDA – fond 155 – Banovina Hrvatska. Kabinet bana, Broj: 3155/1939.

⁴¹ HR-HDA-1491-OZNA, 11.66.01.007, Opuномоćство OZNe za Šibenik, Br. 10, 16 aprila 1945., Odjeljenju Zaštite naroda na Okrug Šibenik, Predmet: specijalni izvještaj.

⁴² HR-HDA-495-DČO, inv. br. 663, Križarsko-komunistička ofenziva na Srbe u Šibeniku – naš savjet napadnutoj braći, Naoružana braća iz Dinare, Aprila meseca 1943 g.

Nedugo nakon što je Berislav Angjelinović posjetio Šibenik, Opunomoćništvo OZNA-e za taj grad u jednom je izvještaju ocijenilo da u njemu djeluje mala skupina monarhista, među kojima su dr. Nikola Subotić i profesor Simo Matavulj. No oni ne razvijaju djelatnost i demoralizirani su trenutačnim stanjem budući da su se nadali intervenciji zapadnih Saveznika i obnovi monarhije, što se nije dogodilo. U istom je izvještaju spomenuto i da skupini mlađih monarhista u Šibeniku pripada Nikola Štrkalj, koji je bio u društvu Angjelinovića tijekom njegova posjeta Šibeniku.⁴³

U vezi s prethodno navedenim, iako su izvori veoma fragmentarni, vidljivo je da je Vladan Desnica bio u društvu osoba koje se povezivalo s četnicima, odnosno monarhistički opredijeljenih osoba, a smatram da to daje naslutiti da je i on dijelio njihova opredjeljenja.

Završna razmatranja

Smatram da izvori prikazani u ovome radu, iako fragmentarni, upotpunjuju moje prethodno istraživanje koje upućuje na djelatnu suradnju Vladana Desnice s talijanskim vlastima kao i njegovo sudjelovanje u četničkom pokretu. U vezi sa suradnjom Vladana Desnice s četnicima u ovom prilogu donosi se njegov članak objavljen u četničkom glasilu *Jadranski glasnik*. Također sam u ovom prilogu razjasnio i neke činjenice o tome kada je Vladan Desnica zaista počeo raditi u ZAVNOH-u. No, kao što sam također prikazao, i tada je, prema pronađenim izvorima, bio u kontaktu s osobama koje su bile monarhistički orijentirane. Zapravo se to nadovezuje na moja prethodna istraživanja, kada sam naveo da se ime Vladana Desnice u različitim izvorima neprestano spominje uz imena raznih drugih osoba koje su djelatno surađivale s Talijanima ili su bile povezane s četničkim pokretom.

Na kraju, svakako su potrebna i daljnja istraživanja, pri čemu sam spomenuo potrebu istraživanja dokumenata talijanskih vlasti u anektiranoj Dalmaciji koji bi, vjerojatno, dodatno objasnili kakvu je ulogu Vladan Desnica imao dok je radio za Vladu za Dalmaciju u Zadru.

⁴³ HR-HDA-1491-OZNA, 11.66.01.020-023 [Opunomoćstvo OZNA-e za Šibenik], neoznačeni dokument, bez nadnevk.

Prilog

STOJAN JANKOVIĆ I KOTARSKA EPOPEJA

Od kapija tvrdih Vindobone Grada
 Do obala cvetnih gde proleće vlada
 Grob do groba leži i svedoči javno
 Da ginusmo slavno
 Pa i ovaj humak gde popružen stojim
 jeste meni svedok o viteškoj sili
 – međe carstva našeg mi smo beležili
 grobnicama svojim.

(Vojislav Ilić)

U prostranom području, na kome živi Srpski narod, Ravni Kotari predstavljaju najzapadniju tačku, njegovu granicu, pretstražu prema zapadu, i o tu su se granicu lomili svi pokušaji potčinjavanja i odnarođivanja, svi nasrtaji na našu nacionalnu bit. Da su Kotari u potpunosti izvršili tu svoju tešku zadaću, imamo dokaza u samoj činjenici što je srpska nacionalna svijest u tome kraju i danas živa i snažna, i spremna na novi otpor i na nove borbe za svoj obraz, čast i ime, – borbe za svoj nacionalni opstanak, a time i za opstanak i bolju budućnost čitavog srpskog naroda.

U petvjekovnoj borbi našega naroda sa mnogim i raznim neprijateljima svaki se je naš kraj u jednom datom momentu isticao mimo ostale krajeve i, sa svojom borbom, stajao u središtu pažnje i u središtu interesa čitave nacije. Takav je momenat za Ravne Kotare XVII stoljeće, naročito njegova druga polovina. U tom razdoblju, kad su već svi ostali dijelovi našega naroda, preplavljeni turskom najezdom, bili obamrli i utonuli u mrak, srpska živa narodna snaga prenijela je na one obale poprište Velike Borbe, dala još jedan svijetli, epski otpor, nadodala još jedno veliko pjevanje narodnoj epopeji, i vitlala za tri stoljeća – sve do Vaskresenja – taj posljednji krstaš, izmakao Kosovskome slomu. U tom razdoblju niče plejada kotarskih epskih junaka, Jankovića, Smiljanića, Močivune i mnogih drugih, i u okviru velikih ratova, koje proti turskoj najezdi vodi, kao neku novu krstašku vojnu, gotovo čitava hrišćanska i kulturna Evropa, od Mletačke republike do junačke Poljske, ovaj naš mali kraj daje jedan velik, u omjeru prema svojim snagama, čak i nesrazmjerno velik prilog.

I tako se ime ovog malog i nepoznatog kraja, po radu i djelima njegovih najboljih sinova pročulo širom čitavog Srpstva, a slava kotarskih junaka pukla je po svim našim zemljama, pa i daleko preko njihovih granica: ne samo što se pjesme o kotarskim serdarima pjevaju po Lici, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Vojvodini, čak tamo do stare Srbije, nego su njihova djela izazvala divljenje i kod stranih savremenih pisaca i hroničara, po Italiji i Njemačkoj, a istoriske arhive u Mlecima i u Carigradu pune su vijesti i pohvala o tim našim izabranicima, pa odatle uglavnom i crpemo obavještenja o njima. Jedan nje-

mački historičar iz Nirnberga, suvremenik događaja, o kojima je riječ, i ljetopisac tadanjih velikih ratova s Turcima koji su potresali čitavu srednju i južnu Evropu, govoreći o Stojanu Jankoviću naziva ga "Vitezom dobro poznatim čitavom svijetu po njegovim visoko junačkim djelima".

Stojan Janković, u kome se očitava i usredotočuje sva ta kotarska epopeja, rodio se oko 1644 godine. Još vrlo mlad upušta se, uz oca harambašu Janka Mitrovića, proslavljenog branioca Šibenika (1647), u bojne podvige protiv Turaka, i ubrzo njegovi podvizi izadoše na tolik glas, da ga Turci, kad im u februaru 1666 dopade šaka, poslaše kao ratni trofej sultanu u Carigrad. Odatle mu, poslije 14 mjeseci zatočenja, uspije da pobjegne. Pojavivši se ponovo u Ravnim Kotarima, ovjenčan slavom ranijih podviga i bijega iz Carigrada, skuplja četu i započinje akciju. Uz pomoć ostalih kotarskih serdara, najprije očisti svoj uži kraj od Turaka, koji su bili doprli gotovo do vrata Zadra, tako da su držali u svojim rukama i Zemunik.

Zatim se krug njegova djelovanja postepeno širi, prelazi granice Ravnih Kotara i Dalmacije uopće, te zadire duboko u Liku i Bosnu. Za jedno razdoblje od preko dvadeset godina gotovo nema važnijeg događaja ili podviga u operacijama duž dalmatinske obale, od Zadra do Hercegnovoga, i u pozadini, od Udbine do Livna, u kome Stojan nije imao znatna učešća, a u mnogima je on glavna ličnost. Opsada i osvojenje Sinja (1686), čišćenje Like i Krbave od Turaka, borbe u Hercegovini, prodor u Bosnu do Livna, – nerazlučno su vezani za njegovo ime. U ljeto 1687, u opsežnoj mletačkoj operaciji za osvojenje Hercegnovoga, Stojanu pade u zadatak da sa svojom vojskom preko Sinja upadne u Bosnu, kako bi time vezao turske snage u Bosni i zadržao ih da ne priteku u pomoć opsjednutom Hercegnovom. Pod Duvnom dođoše u dodir s neprijateljem. Od Livna je priticao Duvnjanima u pomoć jedan turski odred. Bude izdana zapovijed da se Kotarani raštrkani po položaju, skupe i svrstaju u vojne redove, pa da udare na taj pomoćni odred. No tad se desi izdaja. Kotarani otkazu poslušnost i na sve pozive i naredbe ostanu u pasivnom stavu. Tad Stojan, ojađen zbog takvog držanja svojih ljudi, sa samih nekoliko vjernih udari očajnički na tu tursku pomoćnu vojsku, i u toj nejednakoj borbi junački pade. Izvještaj mletačkom senatu o Stojanovoj pogibiji pravi je slavopjev njegovom junaštvu. Zaman je mletački komandant nastojao svim silama da istrgne Stojana iz te neravne borbe: "ne mogavši da podnese takav postupak svojih ljudi ni da obuzda svoje junačko srce, zanesen kako je bio sopstvenom smionošću, nije se nikako dao rastaviti od gužve". – kaže dokumenat. Da bi ga izbavio, mletački komandant angažuje u okršaj eskadron konjice, ali uzalud, jer je Stojan otsjekavši u borbi prsa u prsa tri glave, najzad i sam pao pogođen puščanim metkom i udarcem sablje preko pleća. "Poginuo je doista – završava izvještaj – onako kako je i živio: kao veliki ratnik; i može se kazati on je, ojađen i očajan, sam tražio smrt jer su snage bile i previše nejednake".

To je bilo 23 avgusta 1687 godine.

Potekao iz širokih masa narodnih, Stojan je ličnom hrabrošću i ljubavlju za svoj elemenat, uspio da organizuje narodni otpor proti vjekovnom krvniku

njegove narodnosti i njegove vjere, pa mu je doista i pošlo za rukom da svoj kraj oslobodi od neprijatelja i da mu sačuva njegov nacionalni i vjerski karakter. Time je zaslužio da uđe u Panteon Srpskih narodnih junaka.

Mrtvo tijelo svoga vođe prenijeli su Kotarani na svojim leđima od dalekog Duvna do Ravnih Kotara.

Nekoliko dana kretala se duga povorka, pod avgustovskim suncem uz žalobno "morlačko" zapijevanje, do glavica Budima, žegarskog naselja između Islama i Posedarja, i pokopala svog serdara u sad porušenoj crkvi na vrhu tog brežuljka, a na pogled moru.....

I tako i taj humak obilježava jednu od "međa Carstva našeg" i njegovu krajnju zapadnu među.

Po primjeru Janković Stojana i njegovi potomci Kotarski četnici, vode danas odlučnu borbu za svoj nacionalni opstanak, za svoje ime i svoju čast, za slobodu i vjeru pradjedovsku, a protiv najvećeg neprijatelja – bezbožnog komunizma. I kao što je uspjelo Stojanu da očisti svoj kraj od Turaka, tako će Božjom pomoću uspjeti i Kotarskim četnicima da ga očiste od crvene nemani i da ovom kraju zajedno sa ostalim izvojuju konačnu Pobjedu i istinsku Slobodu. I njihova junačka djela narod srpski ovjekovječit će u svojim pjesmama.

V. Desnica

(Izvor: HR-HDA-1450 – Zbirka mikrofilmova iz inozemnih arhiva, svitak D-2792, snimke 361-363, *Jadranski glasnik*, God I., 1 septembar – 1944. g., br. 1, str. 2-6, ćirilica.)

Arhivski izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Splitu, Split – fond 30 – Vlada za Dalmaciju (HR-DAST-30-VD).

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Zadar – fond 136 – Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Zadar.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HR-HDA):

- fond 155 – Banovina Hrvatska. Kabinet bana
- fond 207 – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (HR-HDA-207-ZAVNOH)
- fond 223 – Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske
- fond 495 – Dinarska četnička oblast (HR-HDA-495-DČO)
- fond 1210 – Zbirka dokumenata ustanova i postrojbi talijanske vojske
- fond 1222 – Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju (HR-HDA-1222-OKKPHD)
- fond 1363 – Grupa XXI: Politička situacija

- fond 1450 – Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku (HR-HDA-1450 – Zbirka mikrofilmova iz inozemnih arhiva)
- fond 1491 – Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku (HR-HDA-1491-OZNA).

Hrvatski informativni centar, Zagreb.

Objavljeni izvori i literatura

Barić, Nikica. "Vladan Desnica – novi prilozi za biografiju". *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* VIII (2013), br. 15 (1)-16 (2): 9-67.

Boban, Ljubo. *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943. Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*. Zagreb: Globus, 1985.

Cerovac, Vladimir, *Nastanak četničkog pokreta u severnoj Dalmaciji*. Knin-Beograd: SKD "Zora", 2006.

Dubajić, Simo Š. *Život, greh i kajanje. Ispovedna autobiografska hronika*, knjiga I: *Od Kistanja do Kočevskog roga*. Bad Vilbel; Beograd: Nidda Verlag GmbH; Vesti, 2006.

Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb: Globus, 1986.

Marinković, Dušan, prir. *Hotimično iskustvo. Diskurzivna proza Vladana Desnice*, knjiga prva. Zagreb: VBZ; SKD "Prosvjeta", 2005.

Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata, knjiga 1: *1941. godina*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1981.

Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda. Beograd: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 1946.

Višnjić, Čedomir. *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945. – 1950*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003.

SUMMARY

VLADAN DESNICA, AGAINST "GODLESS COMMUNISM"

The article presents new sources important for the biography of a famous writer Vladan Desnica (1905-1967). Some recent interpretations try to present Vladan Desnica as a supporter of a People's Liberation Movement during World War II. Indeed during the last several months of war Desnica was employed at the Department for financial affairs of the Antifascist Council of the Peoples' Liberation of Croatia. But numerous sources show that Desnica was in fact working with the Italian authorities in Italian annexed Dalmatia from 1941 to 1943. After the capitulation of Italy in September 1943 Desnica was member of the anti-communist Royalist Chetnik movement in northern Dalmatia. This article includes a transcript of an article that Vladan Desnica wrote for Chetnik propaganda newspaper during summer of 1944, where he wrote that Chetniks in northern Dalmatia would continue their struggle against "Godless communism". The fact that Desnica managed to switch sides and join the Peoples' Liberation movement during the final period of the war was possible, in my opinion, due to the fact that communists in Dalmatia needed stronger support among Serb population that to a large part remained loyal to Chetniks. That is why communist mobilised many distinguished Serb as the representatives in the bodies of the new United Peoples' Liberation Front. Real power of these Serb representatives in fact did not exist, because the real power was in the hands of communists. Nevertheless communists could claim that authorities under their control represent various political options. One of the Serb representatives that entered United Peoples' Liberation Front was Vladan Desnica's uncle, Boško Desnica. Boško Desnica himself previously cooperated with Italians and Chetniks, but, as useful for communists, was included as member of the United Peoples' Liberation Front. This also enabled Vladan Desnica to join the Antifascist Council of the Peoples' Liberation of Croatia.

Key words: Dalmatia; World War II; Independent State of Croatia; Kingdom of Italy; Royalist Chetnik movement; Partisan movement; Vladan Desnica; Boško Desnica